

Πώς να Εξηγήσεις την Τέχνη σ' ένα Νεκρό Λαγό

Προλόγισμα στη Γ' έκδοση

Την εποχή της πρώτης (1980-1990) και δεύτερης (1995-2000) γραφής αυτού του βιβλίου δεν υπήρχε το Web 2. Οι δικτυακοί τόποι για τον Τζόυς μετριούνταν στα δάκτυλα και το Διαδίκτυο δεν διέθετε τα σημερινά αναπτυγμένα εργαλεία αναζήτησης πληροφοριών¹. Ωστόσο η γενικότερη έρευνα για τον Τζόυς δεν έχει προχωρήσει τόσο θεαματικά μετά την τελευταία γραφή του βιβλίου μας, γεγονός που επιτρέπει στον ανά χείρας ξανακοιταγμένο *Οδηγό Ανάγνωσης* να διατηρεί ακέραια τη χρησιμότητα και τη φρεσκάδα του. Έτσι, βιβλία που δεν πρόλαβε η δεύτερη έκδοση, όπως για παράδειγμα εκείνο της ιρλανδής πεζογράφου Έντνα Ο' Μπράιαν², ή το μόλις περσινό του γνωστού τζοϊσιολόγου Declan Kiberd³, κινούνται μεταξύ ενός επιτόλαιου βιογραφισμού που αδιαφορεί για το κείμενο (το πρώτο) και ενός «φωτισμένου» φιλολογισμού που αντιδρά αμήχανα απέναντι στη σύγχρονη πολιτισμική πραγματικότητα (το δεύτερο). Ίσως η πιο ενδιαφέρουσα μελέτη από τη σοδειά της δεκαετίας που τελειώνει να είναι εκείνη του Bruce Arnold, *The Scandal of Ulysses: The Life and Afterlife of a Twentieth Century Masterpiece*, που περιγράφει ως συναρπαστικό detective story την επί ένα αιώνα εκδοτική περιπέτεια του βιβλίου⁴. Μεταξύ των άλλων, αυτή η έκδοση αποδεικνύει ότι η απόφασή μας να μεταφράζουμε, να σχολιάζουμε και να παραπέμπουμε στην κλασική έκδοση⁵ του *Ulysses* υπήρξε, το λιγότερο, συνετή.

¹ Βλ. για παράδειγμα:

I. *Brazen Head* (<http://www.themodernword.com/joyce/index.html>). Αυτό το καλοστημένο site αποτελεί επαρκή αφετηρία για τη δικτύωση σε άλλους τζοϊσικούς τόπους.

II. *The International James Joyce Foundation* (<http://english.osu.edu/research/organizations/ijjf/default.cfm>) από τους πλέον πολυσύχναστους τζοϊσικούς τόπους, χαρακτηρίζεται από εγκυρότητα, παραπέμπει στα πιο γνωστά links και, εφόσον η διεύθυνσή του υπάγεται στην έδρα της αγγλικής φιλολογίας του κρατικού Παν/μίου του Ohio, παρέχει στον χρήστη εξαιρετικά εργαλεία θεωρητικής έρευνας και επιλεγμένη βιβλιογραφία απ' όλον τον κόσμο.

² *James Joyce*, εκδ. Weidenfeld & Nicolson, 1999, ελλ. μτφρ.: *James Joyce, Η απόκρημνη όψη μιας μεγαλοφονίας*, εκδ. Νεφέλη 2002.

³ *Ulysses and Us: The Art of Everyday Living*, εκδ. Faber & Faber, 2009.

⁴ Εκδ. Liffey Press, 2005. Συνδυάζοντας την τεκμηρίωση με το φλέγμα ο Ιρλανδός μελετητής αναλύει θαυμάσια την απίθανη εκδοτική περιπέτεια που επεφύλαζαν (εκτός από τον ίδιο τον Τζόυς) οι λόγιοι, οι τζοϊσιολόγοι και η αδηφαγία του Estate James Joyce (επικεφαλής του ο υπέργηρος αλαζόνας ανηψιός του Στήβεν Τζόυς) στο πιο συζητημένο αριστούργημα του εικοστού αιώνα. Ένα συνοπτικό ιστορικό αυτής της περιπέτειας ο αναγνώστης βρίσκει στο ομώνυμο εισαγωγικό κεφάλαιο του παρόντος τόμου, «Το σκάνδαλο του *Ulysses*», σελ. 25-31.

⁵ Βλ. επίσης εδώ στο κεφ. «Το σκάνδαλο του *Ulysses*», σελ. 31.

Μια ανασκόπηση της διαδρομής που έχει ως τώρα διαγράψει η παρούσα κριτική ανάγνωση μας παρέχει το δικαίωμα να υποστηρίξουμε ότι είχε σημαντική ανταπόκριση τόσο από την έγκυρη κριτική όσο και από το αναγνωστικό κοινό. Γι' αυτό και αποφασίσαμε αυτή την επανέκδοση.

Βεβαίως, στο πλαίσιο αυτής της ανασκόπησης, θα μπορούσε να ισχυριστεί κάποιος ότι οι περισσότερες αφηγηματικές τεχνικές του Τζόυς, αυτές που τρομοκρατούν τον αμύητο αναγνώστη του *Ulysses*, δεν σκανδαλίζουν πλέον με τον τρόπο που αυτό συνέβη όταν το μυθιστόρημα πρωτοεκδόθηκε, στα 1922 και, οπωσδήποτε, όσον αφορά την Ελλάδα, σήμερα πολύ λιγότερο απ' ό τι αυτό μπορούσε να συμβεί πριν είκοσι τόσα χρόνια (όταν πρωτοεκδόθηκε ο παρών *Οδηγός*): η αφηγηματική παραλληλία με θέματα αντλημένα έξω από την κυρίως πλοκή, από την ιστορία ή τη μυθολογία· η απουσία ευθύγραμμης πλοκής με τις στερεότυπες ανατροπές του κλασικού μυθιστορήματος του 19ου αιώνα· η συνειδησιακή ροή (αυτό που συνήθως αποδίδεται λανθασμένα ως *εσωτερικός μονόλογος*)· η ενσωμάτωση εξωλογοτεχνικών κειμένων· το τολμηρό «μοντάζ» μεταξύ διαφορετικής μορφής κειμένων· η ποιητική αναπροσαρμογή της πραγματικότητας με αντιποιητικά –εκ πρώτης όψεως– ready-made υλικά, από καταχωρίσεις σε εφημερίδες ή από άλλο εξωλογοτεχνικό υλικό· η εσκεμμένη κατάχρηση της ονοματοποιίας· οι παράδοξες μεταφορές· ο αφηγηματικός ρυθμός που παρακολουθεί και «μιμείται» την πλοκή· οι παραβάσεις στη σύνταξη και τη γραμματική εκφορά των λέξεων, το ατέλειωτο «παιχνίδι» με τις λέξεις· η χωρική αναπαράσταση του χρόνου· η απομίμηση άλλων λογοτεχνικών ειδών και τεχνών (μουσική, θέατρο, κινηματογράφος)· τα ανέκδοτα, τα αινίγματα, τα τραγούδια του μιούζικ χωλ και του συρμού, οι διαφημιστικές καταχωρήσεις, τα αισθηματικά ρομάντσα συνδυασμένα με δοκιμακά, επιστημονικά ή φιλοσοφικά κομμάτια· η λεπτομερής αναπαράσταση των σωματικών λειτουργιών· τα απατηλά αφηγηματικά «κλειδιά»· οι απέραντοι ραμπελαιζιανοί κατάλογοι· η αποδόμηση των αυτοβιογραφικών στοιχείων του συγγραφέα στο λογοτεχνικό κείμενο, η εκτενής χρήση των προσωπείων, η εναλλαγή των ρόλων μεταξύ των πρωταγωνιστών αλλά επίσης μέσα στο ένα και το αυτό πρόσωπο· η επανειλημμένη χρήση του τυχαίου ως κανονικού, κ.λπ, κ.λπ., – ιδού, μερικοί μόνον, από τους τρόπους που πρώτος ο Ιρλανδός συγγραφέας εισήγαγε και που σήμερα είναι λογικό να μην ξενίζουν όπως παλαιότερα, για τον απλό λόγο ότι τους έχει οικειοποιηθεί όλη η ενδιαφέρουσα

λογοτεχνία που γράφτηκε μετά από εκείνον, μετά το *Ulysses*.

Σε ένα ανάλογο πνεύμα σήμερα συχνά επαναλαμβάνεται ότι «διαβάζουμε τον Τζόυς ακόμα κι όταν δεν τον διαβάζουμε»: που σημαίνει ότι τον διαβάζουμε όχι μόνον όταν διαβάζουμε τους μεταγενέστερους συγγραφείς, που συνειδητά ή ασυνείδητα έχουν υιοθετήσει τις τεχνικές του, αλλά ακόμα και όταν παρακολουθούμε τηλεόραση, διαβάζουμε εφημερίδες, βλέπουμε σινεμά, ακούμε μουσική, κοιτάζουμε κάποιες διαφημίσεις. Σήμερα δεν είναι εύκολο να συνειδητοποιήσουμε ότι οι τεχνικές της παρωδίας, της αυτοαναφορικότητας ή του παστις, οι τεχνικές που «παίζουν» με το θρυμματισμό της εικόνας και της λέξης, ή με την πολλαπλή οπτική γωνία, όλες οι νεότερες τεχνικές που παρεκκλίνουν από τη ρεαλιστική αληθοφάνεια, και που χρησιμοποιούνται ευρέως από τη γραφιστική τέχνη έως το σινεμά και τα σύγχρονα πολυμέσα στο διαδίκτυο, είναι οι περισσότερες, παιδιά του Ιρλανδού συγγραφέα και της ανατρεπτικής εποχής του...

Κατόπιν τούτων τίθεται ως εύλογο το ερώτημα: τι χρειάζεται *σήμερα* ένας Οδηγός ανάγνωσης του *Ulysses*;

Η απάντηση εξαρτάται από την πλευρά που στέκεται ο αναγνώστης. *Πώς να εξηγήσεις την Τέχνη σ' ένα Νεκρό Λαγό*, έτσι τιτλοφορούσε ένα περίφημο δρώμενό του ο Γερμανός καλλιτέχνης Τζόζεφ Μπόις... Πώς να εξηγήσεις την τέχνη σ' ένα νεκρό αναγνώστη, στον αναγνώστη, για παράδειγμα, που έκλεισε προ πολλού τις διόδους ανάγνωσης προς τον Όμηρο, τον Εκκλησιαστή, την κλασική παράδοση του Δυτικού Κανόνα... εκεί πραγματικά δεν υπάρχει απάντηση. Πώς να εξηγήσεις σήμερα την τέχνη ενός μνητικού βιβλίου, ενός βιβλίου εξ ορισμού *αργής μαθητείας*, στην αναγνώστρια του συρμού που, αντί να διαβάζει, φυλλομετρά νουβέλες μιας χρήσης (γραμμένες από απελέκτες γυναίκες για στερημένες γυναίκες) – και το χειρότερο, με την πεποίθηση ότι διαβάζει λογοτεχνία;

Οι νεκροί λαγοί δεν χρειάζονται κανένα οδηγό ανάγνωσης. Οι ζωντανοί όμως αναγνώστες, αυτοί που δεν έχουν κόψει την επαφή τους με την ανθρωπιστική παράδοση του αργού μοναχικού χρόνου, είναι πάντα σε θέση να αξιοποιήσουν έναν χάρτη πλοήγησης στο τζοϊσικό πέλαγος – και αυτόν προσφέρει η παρούσα ανάγνωση.

Όπως γρήγορα θα αντιληφθεί ο αναγνώστης του βιβλίου μας το *Ulysses* διαθέτει μια

ευφυή δομή που «διαβάζεται» μέσα από πολλαπλά στρώματα ανάγνωσης· κάθε ανάγνωση προσθέτει στην προηγούμενη νέα στοιχεία, νέες οπτικές, νέες τροπές του νοήματος, νέες «αποκαλύψεις» – και το κυριότερο, νέες *διόδους απόλαυσης*.

Ο Τζόυς αντιπετόπισε το κείμενο ως αφηγηματικό παλίμψηστο ιδεών, προσώπων, ρόλων, μύθων, συμβόλων, στερεοτύπων κλπ., που ο ζωντανός αναγνώστης σε κάθε του νέα ανάγνωση «αποξέει» –όπως οι συντηρητές στα παλίμψηστα έργα τέχνης– αποκαλύπτοντας νέα «ευρήματα» κάτω από το προηγούμενο αναγνωστικό στρώμα.

Ο *Οδηγός* που προτείνουμε εδώ χαρτογραφεί τις πιο γνωστές αναγνώσεις, συγκρίνοντάς τες μεταξύ τους, από τις πλέον αφελείς έως τις πλέον συγκροτημένες, με κριτήριο αφενός την αντοχή τους στον χρόνο και αφετέρου τη δυνατότητά τους να μην εγκλωβίζουν τον αναγνώστη σε ένα εξηγητικό σχήμα αλλά αντίθετα να του ανοίγουν την προοπτική της προσωπικής ανακάλυψης / απόλαυσης του κειμένου.⁶

Η ανάγνωση του τζοϋσικού κειμένου, και κατά συνέπεια η ανάγνωση του παρόντος *Οδηγού*, προσκαλεί τον τολμηρό ταξιδευτή της λογοτεχνίας να αναζητήσει τον προσωπικό του δρόμο προς την Ιθάκη κατά τον μαγικό τρόπο του Κου Μπλουμ, ο οποίος, στο τέλος εκείνης της κοπιώδους Παρασκευής του 1904, μεταλλάσσεται αθορύβως, μέσα από μια αστραπιαία εξέλιξη του είδους του, από Οδυσσέα / Σεβάχ Θαλασσινός σε άστρο: «...και θα περιπλανιόταν στο διηνεκές, ωθώντας τον ίδιο του τον εαυτό, ως τα ακραία όρια της κομητικής του τροχιάς, πέρα από τα απλανή αστέρια και τους μεταβαλλόμενους ήλιους και τους τηλεσκοπευόμενους πλανήτες, πέρα από τα αστρονομικά άστεγα και τα αποπλανημένα, ως τα ακραία σύνορα του διαστήματος, διαβαίνοντας από χώρα σε χώρα, ανάμεσα από λαούς, ανάμεσα από γεγονότα...»⁷

Την ίδια, μαθηματικά εξακριβωμένη, μαγική πορεία ακολουθεί εδώ και πολλές δεκαετίες κάθε πιστός αναγνώστης του Τζόυς. Ο παρών *Οδηγός* σεμνύνεται ότι με τη σειρά του μπορεί να αποτελέσει, για κάθε νέο αναγνώστη του *Ulysses*, έναν πιστό σύντροφο σ' αυτό το ανεξάντλητο ταξίδι προς το άπειρο...

A.M.

Αθήνα, Ιανουάριος 2010

⁶ Βλ. περισσότερα επ' αυτού στην Εισαγωγή μας του 2000, «Ο μυθικός *Ulysses*», και συγκεκριμένα στις σελ. 17-19.

⁷ *Ulysses*, 17ο επεισόδιο, «Ιθάκη». Βλ. εδώ σελ. 397-424.

